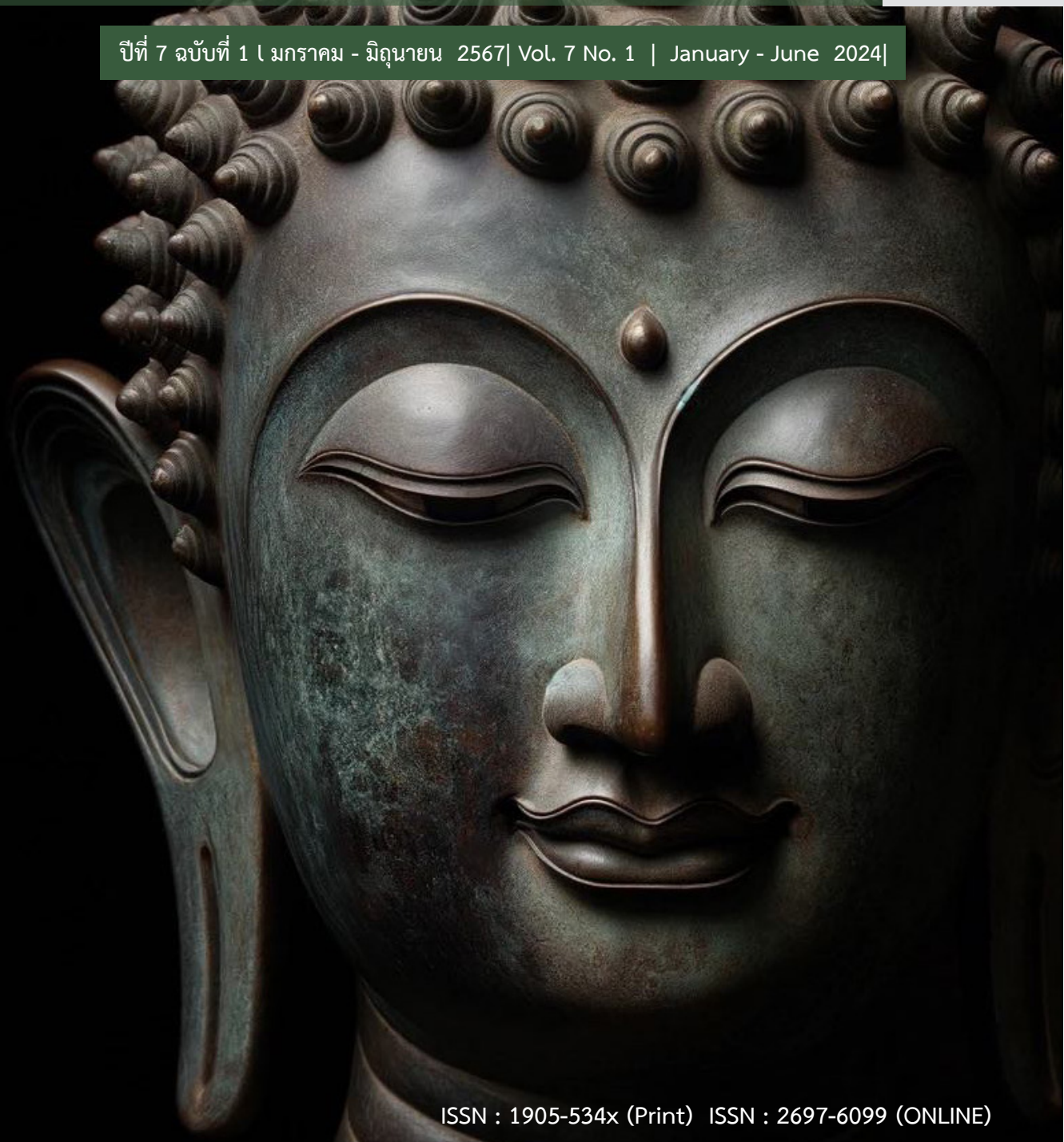

วารสารพุทธศิลปกรรม JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

04

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2567 | Vol. 7 No. 1 | January - June 2024 |

ISSN : 1905-534x (Print) ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ประติมากรรมช้างงูเมืองเชียงใหม่: การวิเคราะห์และเพิ่มคุณค่า

Chiang Saen Snake Elephant Sculpture: Analysis and Added Value

ธนิกันต์ วรรณมานนท์

Tanikan Warathammanon

ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่

Expert curator, the Chiang Saen National Museum

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai Campus

Corresponding Author, Email: tanikan@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และเสนอแนวทางการเพิ่มคุณค่าประติมากรรมช้างงู ผลการศึกษาพบว่า ประติมากรรมช้างงูกลางสี่แยกบายพาสก่อนเข้าสู่เมืองเชียงใหม่โดดเด่นด้วยรูปลักษณะของสัตว์ประสมระหว่างช้างกับงูขนาดใหญ่ สะท้อนการเป็นสัญลักษณ์การพัฒนาเมืองเชียงใหม่ในช่วง พ.ศ. 2550-2560 สำหรับการให้ความหมายของช้างกับงูผ่านคติความเชื่อดั้งเดิมตามความเชื่อศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับน้ำ ผน มีนัยหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ส่วนการให้ความหมายช้างที่สามารถกายร่างเป็นงูในตำนานสิงหนวัติ หมายถึงการเป็นช้างเผือกคู่บารมีของพระเจ้าพรหมกุมาร มีนัยหมายถึงพลังและอำนาจ การสื่อสัญลักษณ์ตามความหมายทั้งสองข้างต้นไม่ปรากฏในประติมากรรมช้างงู จึงเสนอแนวทางการเพิ่มคุณค่าด้วยการอธิบายประติมากรรมช้างงูในลักษณะของการเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และชัยชนะแห่งการต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ความยากจนและความแห้งแล้ง

คำสำคัญ: สิงหนวัติ, ช้างงู, เมืองเชียงใหม่

Abstract

This academic article the objective is to analyze and propose ways to increase the value of snake elephant sculptures. The results of the study found that Snake elephant sculpture in the middle of the bypass intersection before entering Chiang Saen city. It is characterized by the appearance of a mixture of an elephant and a large snake. It reflects being a symbol of the development of Chiang Saen city during 2007-2017. As for giving meaning to elephants and snakes through traditional beliefs, according to Brahmanism and Buddhism they are related to water, rain means abundance. As for the meaning of the elephant that can take the form of a snake in the Singhanawat legend. It means being the majestic white elephant of Lord Brahma Kumara. It means power and authority. Symbolic communication according to the two meanings above It does not appear in the snake elephant sculpture. Therefore, he proposed a way to add value by explaining the elephant-snake sculpture as a symbol of abundance. and victory in the fight against natural disasters, poverty and drought.

Keywords: Semiology, Elephant-Snake, Chiang Saen

บทนำ

ก่อนเข้าสู่ตัวเมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย กลางวงเวียนสี่แยกบายพาสมี ประติมากรรมช้างงูขนาดใหญ่ ทำจากเรซินไฟเบอร์ ทาสีขาว สร้างใน พ.ศ. 2560 มีจุดประสงค์ การสร้างเพื่อใช้เป็นแลนด์มาร์คของเมืองเชียงแสนและวงเวียนเดินรถ นอกจากจะโดดเด่น ด้วยขนาดใหญ่แล้ว ประติมากรรมชิ้นนี้ยังสะกดผู้ชมด้วยรูปลักษณะของชิ้นงานที่เป็นสัตว์ ประสมช้างงู ภายหลังจึงมีการสร้างประติมากรรมตามแนวคิดเดียวกันนี้ ประดับไว้ในวัด และพุทธสถานจำนวนหนึ่ง เช่น เสาช้างประตูทางเข้าวัดผ้าขาวบ้าน อำเภอเชียงแสน จังหวัด เชียงราย หรือประติมากรรมช้างงูประดับราวบันไดหอรอหัง วัดปงสนุก อำเภอเชียงแสน จังหวัด เชียงราย เป็นต้น

แนวคิดในการสร้างสรรค์ประติมากรรมช้างงูล้อกับตำนานสิงหนวัติ ช่วงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระเจ้าพรหม กษัตริย์วีรบุรุษเมืองโยนกนคร วงศ์สิงหนวัติกุมาร ผู้ได้นิมนต์จากเทวดาให้ไปจับช้างที่ล่องมาตามแม่น้ำโขง ทว่าเมื่อพระองค์ไปถึง กลับพบเพียงงูใหญ่ที่ลอยตามน้ำมาเท่านั้น เมื่องูใหญ่ลอยผ่านพระองค์ไป 2 ตัว ทำให้พระองค์ตระหนักขึ้นได้ว่า บางทีงูนั้นอาจหมายถึงช้างตามนิมิตก็ได้ จึงตัดสินใจจับงูตัวที่ 3 และงูนั้นก็กลายเป็นช้างเผือก พระองค์ได้อาศัยช้างเผือกเชือกนี้ ทำสงครามแย่งชิงเมืองโยนกนครกลับมาจากขอมที่เข้ายึดเอาอำนาจจากพระราชบิดาของพระองค์ (กรมศิลปากร 2516: 79-83) ถึงกระนั้นก็ตามในตำนานสิงหนวัติก็ไม่ปรากฏการประสมระหว่างสัตว์ทั้งสองประเภทนี้ คงมีเพียงเรื่องเล่าการสลับร่างกัน

อาศัยเค้าโครงเรื่องช้างต้น ศิลปินได้สร้างสรรค์ประติมากรรมเป็นสัตว์ประสมช้างกับงู ทว่าการให้ความหมายของศิลปินปัจจุบันจะเหมือนหรือแตกต่างออกไปจากการให้ความหมายของผู้แต่งตำนานสิงหนวัติ เหมือนหรือต่างจากคติความเชื่อดั้งเดิมในศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับช้างและงู และหากคิดจะสร้างคุณค่าเพิ่มเติมให้กับประติมากรรมช้างงู เพื่อยกระดับความรู้ความเข้าใจในตำนาน และเพื่อพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวในอนาคต สามารถทำได้หรือไม่ อย่างไร

ทั้งนี้ในการวิเคราะห์ที่อาศัยแนวคิดสัญลักษณ์กับแนวคิดคุณค่าของตราสินค้า เป็นแนวคิดหลัก โดยแนวคิดสัญลักษณ์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับสัญลักษณ์และเครื่องหมายต่างๆ ที่อธิบายเรื่องราวของสัญลักษณ์ต่างๆ อย่างเป็นระเบียบและมีแบบแผน ใช้ในการตีความสัญลักษณ์ในตำนานสิงหนวัติที่เล่าเรื่องช้างงู ส่วนแนวคิดคุณค่าตราสินค้า ใช้ในการวิเคราะห์การเพิ่มคุณค่าให้กับประติมากรรมช้างงู ที่มีการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ กับงานประติมากรรมนี้

ประติมากรรมช้างงูจากการสร้างสรรค์ของศิลปินปัจจุบัน

ช้างงูที่ศิลปินปัจจุบันได้สร้างสรรค์ มีลักษณะเป็นสัตว์ประสมระหว่างช้างกับงู ทาสีขาว มีลำตัวเป็นงู หัวเป็นช้าง ลำตัวงูยกขึ้นในลักษณะตั้งฉากกับพื้น มี 3 ตัว อิงกันในรูปแบบทรงคล้ายขวิดที่ส่วนคอสอดเข้าและปากผายออก ส่วนล่างสุดเป็นขนดงูที่ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ศีรษะช้างที่หันออกไปด้านนอกนั้น โดดเด่นด้วยขนาดที่ใหญ่ งวงและงาที่ยาว ปลายงายกขึ้นในลักษณะแอ่นโค้งอย่างงดงาม ช้างแสดงอาการแหย่ยิ้ม ส่วนใบหูของช้างแต่ละเชือกเป็นส่วนที่ชนกัน ตรงกลางระหว่างศีรษะช้างทั้ง 3 ที่เป็นช่องว่างลึกลงไป ศิลปินได้ทำเป็นยอดดอกบัวตูม

ส่วนลำตัวถูกแต่งเป็นเกล็ด กลางลำตัวเป็นรัศมี ลำสุดประดับหน้ากาลโดยรอบ จำนวน 8 ชั้น ประติมากรรมตั้งบนลานน้ำพุรูปวงกลม และโดยรอบประติมากรรมแต่งด้วยดอกบัวในมุมทั้ง 4 ล้อมกันไปกับยอดดอกบัวเหนือศีรษะช้าง ในวงรอบนอกถัดออกไป ประดับข้างยืนด้านละ 3 ตัว

ภาพที่ 1 ประติมากรรมช้างงูเมืองเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2560
ทำจากเรซินไฟเบอร์ ได้แนวคิดจากตำนานสิงหนวัติ

สัญลักษณ์ที่ศิลปินสร้างสรรค์ขึ้นในประติมากรรมช้างงู สามารถอธิบายได้ด้วยเนื้อหากจากตำนานสิงหนวัติ ได้แก่

การสร้างช้างประสมกับงู ได้แรงบันดาลใจจากเนื้อเรื่องตอนที่เล่าถึงเทวดามาให้นิมิตรพระเจ้าพรหมว่าให้ไปจับช้างที่ริมแม่น้ำโขง ทว่าเมื่อพระเจ้าพรหมไปถึงกลับพบเพียงงูที่กำลังลอยน้ำมา พระองค์ตัดสินใจจับงูตัวที่ 3 ที่กำลังจะลอยผ่านพระองค์ไป งูนั้นจึงกลายเป็นช้างเผือก งูที่กลายเป็นช้างจึงเป็นที่มาของการนำรูปลักษณะของงูมาประสมกับช้างกลายเป็นช้างงู

การสร้างให้ช้างงูมีจำนวน 3 ตัว เป็นแนวคิดที่ได้มาจากการเล่าถึงช้าง 3 ตัวในนิมิตของพระเจ้าพรหมพร้อมคำทำนาย และ 3 ตัวที่เลื้อยผ่านหน้าของพระองค์

ชื่อเรียกช้างงู สำหรับชื่อนี้ปรากฏอยู่แล้วในตำนานสิงหนวัติ ใช้เรียกคอยที่ช้างเผือกของพระเจ้าพรหมหายเข้าไปนั้นว่า คอยช้างงู ตามเรื่องราวภายหลังสงครามที่พระเจ้าพรหมชนะขอมดำแล้ว ช้างเผือกจึงกลายร่างกลับเป็นงู เลื้อยหายเข้าไปในคอยหนึ่งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเชียงแสน เรียกคอยช้างงู ต่อมาจึงเพี้ยนเป็นคอยสะงัว

การทำสัประติมากรรมด้วยสีขาว เพราะช้างตามนิมิตของพระเจ้าพรหมนั้นเป็นช้างเผือก

ดอกบัวเหนือประติมากรรมช้างงู ไม่ปรากฏในเนื้อเรื่องของตำนานสิงหนวัติ แต่อาจตีความได้ถึงพระเจ้าพรหมที่ทรงช้างงู เข้ารบกับขอมดำในการชิงเมืองโยนกกลับคืนมา หรือเป็นเพียงการตกแต่งให้เกิดความงดงามทางศิลปะเพียงอย่างเดียวก็ได้

หน้ากาล ไม่ปรากฏในเนื้อเรื่องตำนานสิงหนวัติ ศิลปินใช้เป็นสัญลักษณ์ของเมืองเชียงแสนร่วมกับลวดลายพุทธศิลปกรรมอื่นๆ ที่สามารถสะท้อนความเป็นเมืองเชียงแสนได้

การสร้างสัญลักษณ์ดังกล่าว เน้นความสำคัญไปที่สัตว์ประสม คือช้างงู โดยสร้างให้มีรูปลักษณ์แปลกประหลาดและมีขนาดใหญ่ เห็นได้ง่าย เป็นไปตามจุดประสงค์ที่ต้องการใช้เป็นแลนด์มาร์ค ศิลปินได้ตัดองค์ประกอบที่ปรากฏในเนื้อเรื่องอื่นๆ ออก ได้แก่ พระเจ้าพรหม การต่อสู้กับขอมดำ การเป็นพาหนะสำคัญของพระเจ้าพรหม ชื่อช้างพานคำ เวียงสีตวง หรือเมืองโยนก เป็นต้น เป็นการฉายภาพของศิลปินในสิ่งที่ตนเองสนใจและเชื่อว่าสามารถสะท้อนความเป็นเมืองเชียงแสนได้ดี คือ ช้างงู แต่ละเลยใจความสำคัญของตำนานในตอนนั้น คือ การนำไปสู่การประกาศอิสรภาพของพระเจ้าพรหมจากขอมดำที่เข้ายึดเมืองโยนกนคร

ตามแนวคิดการสร้างตราสินค้า การเลือกสิ่งที่น่าในใจเช่นช้างงูสร้างให้เป็นสิ่งโดดเด่นด้วยรูปลักษณ์สัตว์ประหลาด และมีขนาดใหญ่ เพื่อเป็นตัวแทนของเมืองเชียงแสน เป็นการสร้างการรับรู้ถึงตราสินค้า ให้ผู้คนสามารถจดจำและระลึกถึงเมืองเชียงแสนได้ง่ายด้วยสัตว์ประสมที่ใหญ่ ชวนตื่นตาตื่นใจ โดยมีการเชื่อมโยงเนื้อหาจากตำนานสิงหนวัติเข้ากับประติมากรรม เป็นการเชื่อมโยงตราสินค้า แม้จะไม่เด่นชัดเท่ารูปลักษณ์ช้างต้น แต่ในการรับรู้ของผู้คนชาวเชียงแสนก็เข้าใจกันได้ว่า ช้างงูคือสิ่งใด ทว่าผู้ชมหรือนักท่องเที่ยวทั้งคนนอกเมืองเชียงแสนที่ไม่เคยรับรู้ตำนานสิงหนวัติมาก่อน ย่อมเกิดความไม่เข้าใจได้ว่า สัตว์ประสมช้างงูอันเป็นแลนด์มาร์คของเมืองเชียงแสน คือ อะไร สัตว์ประหลาดตัวนี้สำคัญอย่างไร จึง

ทำให้ชาวเชียงแสนเลือกนำมาสร้างให้เป็นแลนด์มาร์คของเมือง ในทางตรงกันข้าม ความเป็นสัตว์ประสมขนาดใหญ่ก็กระตุ้นให้นักท่องเที่ยวต้องการที่รู้เช่นเดียวกัน

ความโดดเด่นอีกประการหนึ่งของประติมากรรมช้างงู การที่ประติมากรรมชิ้นนี้ตั้งอยู่กลางวงเวียนใหญ่ ซึ่งการเลือกที่ตั้งจัดแสดงประติมากรรมดังกล่าว ย่อมสะท้อนได้ถึงช่วงเวลาของการพัฒนาเมืองเชียงแสนในช่วง พ.ศ. 2550-2560 ซึ่งมีการสร้างถนนขนาดใหญ่เชื่อมระหว่างเมืองเชียงแสนกับเมืองเชียงราย คือ ถนนสายแยก ทล.1129 (เมืองเชียงแสน) ถึง แยก ทล.1 (เมืองเชียงราย) สำหรับใช้ในการพัฒนาระบบโลจิสติกส์ในการเสริมศักยภาพทางการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาชนจีน ที่มีท่าเรือเชียงแสนแห่งที่ 2 เป็นจุดรับส่งสินค้าสำคัญ รวมทั้งสนับสนุนกิจกรรมการกระจายสินค้าทางภาคเหนือ ยกกระดับมาตรฐานความปลอดภัยในการเดินทางของประชาชน และเชื่อมโยงระบบการเดินทางให้กับนักท่องเที่ยวตามนโยบายรัฐบาล ประติมากรรมช้างงูจึงเป็นส่วนหนึ่งของการเตรียมพร้อมสู่การเป็นเมืองเขตเศรษฐกิจพิเศษการค้าการท่องเที่ยวชายแดน

ภายหลังจึงพบการสร้างประติมากรรมช้างงูตามแนวคิดนี้ที่เสาข้างประตูทางเข้าวัดผ้าขาวบ้าน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และประติมากรรมช้างงูประดับราวบันไดหอรอระฆัง วัดปงสนุก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

สำหรับเสาข้างประตูทางเข้าวัดผ้าขาวบ้าน ตั้งอยู่ด้านหลังประติมากรรมสิงห์ มี 2 ต้น ลักษณะเป็นเสากลม ลำตัวงูเลื้อยพันขึ้นไปตามเสา ส่วนศีรษะที่เป็นช้างอยู่เหนือยอดเสากิริยาการเลื้อยพันเสาลดคล้ายมังกรของจีน ช้างงูประดับราวบันไดหอรอระฆังวัดปงสนุกดูแตกต่างออกไปทั้งรูปลักษณะและการแสดงอารมณ์ โดยจากลำตัวงูที่ขดอยู่ได้ชูขึ้นเพื่อแม่แม่เปี้ยที่มีศีรษะเป็นช้างในลักษณะทำนอง กางขา โดยส่วนขาช้างได้ต่อเสริมออกมาจากลำตัวงูได้ส่วนที่เป็นแม่เปี้ย ใบหน้าช้างแสดงอารมณ์ยิ้ม ยิ้ม ดูสนุกสนาน เป็นต้น

ช้างและงูในตำนานสิงหนวัติ

อย่างที่กล่าวไว้แต่ต้นว่า ช้างงูแลนด์มาร์คเมืองเชียงแสนถูกสร้างสรรค์ขึ้นตามเนื้อเรื่องในตำนานสิงหนวัติ แต่ในตำนานก็ไม่ปรากฏสัตว์ประสมช้างกับงูเช่นที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นตามจินตนาการของศิลปิน คงมีเพียงช้างซึ่งสามารถกลายร่างเป็นงู หรืองูที่กลายร่างเป็นช้างเท่านั้น ประติมากรรมช้างงูจึงนับเป็นการสร้างสรรค์ของศิลปินในปัจจุบันอย่างแท้จริง

สำหรับเรื่องสิงหนวัติปรากฏในตำนานสิงหนวัติ ฉบับเดิมจารไว้ในใบลานด้วยอักษรธรรมล้านนา นายสุต ศรีสมวงศ์ พนักงานในหอสมุดแห่งชาติได้ถอดความเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2476 ตีพิมพ์ร่วมกับพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 และกรมศิลปากรจัดพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2479 (กรมศิลปากร 2516: คำนำ) ตำนานสิงหนวัติเล่าเรื่องราวการเดินทางเข้ามาตั้งบ้านเมืองของสิงหนวัติกุมารบนแผ่นดินที่ราบเชียงแสน ทับลงบนพื้นที่ของเมืองสุวรรณโคมคำซึ่งร้างไปนานแล้ว พระองค์ตั้งเมืองใหม่ขึ้นจากการให้ความช่วยเหลือของพระยานาค ด้วยเหตุนี้จึงตั้งชื่อเมืองนี้ว่า เมืองนาคพันธุสิงหนวัติ ต่อมาเรียกโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสน ราชวงศ์สิงหนวัติกุมารสืบต่อกันมาหลายชั่วกษัตริย์ กระทั่งเมืองถล่มกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ หมดสิ้นวงสิงหนวัติกุมาร ก่อนจะเกิดเมืองเชียงแสนที่ปกครองโดยวงศ์ลาวะจิงกราชแทน (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี 2556: 15-42)

สำหรับเรื่องช้างที่กลายเป็นงู เกี่ยวข้องกับประวัติพระเจ้าพรหม กษัตริย์วงศ์สิงหนวัติกุมาร พระเจ้าพรหมเป็นโอรสของพระองค์พัง ปกครองเมืองโยนกนคร ภายหลังขอมดำเมืองอุโมงคเสลาองค์เข้าชิงเมืองโยนกนครได้ในสมัยพระองค์พัง และขับพระองค์พังพร้อมกับมเหสีไปอยู่เวียงลาวะศรีทวงทางตะวันออกเฉียงเหนือ ริมแม่น้ำใส (แม่น้ำสาย) อันมีธาตุเจ้าถ้ำแก้วเป็นเจดีย์สำคัญของเมือง ระหว่างปกครองเวียงลาวะศรีทวง พระราชมารดาจึงประสูติพระเจ้าทุกขิตะกุมารกับพระเจ้าพรหมกุมาร

การกำเนิดของพระเจ้าพรหมเกี่ยวข้องกับเพศบรรพชิตและช้างเผือก โดยก่อนกำเนิด พระองค์เสวยพระชาติเป็นสามเณรชาวเวียงลาวะศรีทวง ครั้งหนึ่งไปบิณฑบาตที่คุ่มพระยาขอมดำในเมืองโยนกนคร พระยาขอมรู้ว่าสามเณรเป็นชาวลาวะเวียงศรีทวงจึงห้ามไม่ให้บิณฑบาตและห้ามไม่ให้ผู้ใดใส่บาตร สามเณรได้ยืนถ้อยคำนี้ บังเกิดความโกรธ ถอยหนีไปขึ้นสู่ดอยถ้ำแก้ว (ธาตุเจ้าถ้ำแก้ว) กระทำประทักษิณพระธาตุแล้ว ก็ยกบาตรข้าวขึ้นใส่หัว ถวายให้เป็นทานแก่พระบรมธาตุ ตั้งคำปรารภขอไปเกิดในท้องมเหสีพระองค์พัง และให้มีรูปงามทั้งประกอบด้วยกำลัง มีอายุยืนยืน เพื่อจะได้มีชัยชนะปราบพระยาขอมดำผู้สัทธิธรรมใจบาป ไม่รู้จักคุณแก้วทั้งสาม สามเณรกระทำความเคารพยังมหาธาตุเจ้าเสร็จแล้วก็ลงไปดินดอยถ้ำแก้ว ไปนั่งเฝ้ารั่มไม้ ไม่นานชั่วเวลา 7 วัน จึงถึงแก่มรณภาพ

รุ่งสางอีกวัน มเหสีของพระเจ้าพังนิมิตเห็นช้างเผือกตนหนึ่งมายืนในบริเวณบ้านพ้นจากเวียงแล้วก็ไล่กวาดแทงคนทั้งหลาย โหราจารย์ทำนายว่าจะมีสัตว์ตนบุญมาเกิด เมื่อพระนางมีครรภ์ 7 เดือน ก็ใฝ่อยากได้เครื่องศาสตราวุธทั้งหลาย เป็นต้นว่าดาบ ตาว และ

หอกซัด สีนาคปิ่นไฟ พ้นจาก 7 เดือน พระนางไคร้อยากกินเลือดขอมดำติดคมดาบ ได้กินแล้ว นางมีใจชมชื่นยินดีมากนัก พระองค์กำเนิดแล้วจึงได้พระนามว่าพรหมกุมาร เพราะรูปงามดั่งพรหม อันเป็นข้อหนึ่งในคำปรารภที่ได้อ้างไว้ ส่วนคำปรารภอื่นของพระองค์ที่ต้องการแก้แค้นขอมดำนั้น ได้สะท้อนออกมาในอาการแพ้อภัยของพระราชมารดา คือความอยากได้อาหาร และต้องการกินเลือดขอมดำ

ทั้งนี้ความสัมพันธ์ของพระองค์กับช้างเผือกเชือกสำคัญ เกิดขึ้นเมื่ออายุ 13 ปี พระองค์นิมิตถึงเทวดามอบให้ไปจับช้างในแม่น้ำโขง ดังว่า “...ดูกรพรหมกุมาร ท่านยังใคร่ได้ยังช้างตัววิเศษดั่งนั้น ครั้นรุ่งแจ้งแล้วให้ท่านตัดเอาไม้ไล่ (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) แล้วไปล้างหน้าเอาไข่แม่น้ำของนั้นเทอญ ช้างเผือก 3 ตัวจะล่องน้ำมาแล ครั้นว่าได้ตัวต้นก็จักได้ปราบทวิปทั้งสี่ ครั้นว่าได้ตัวสองนั้นจักปราบชมพูทวีปได้แท้ ครั้นว่าได้ตัวที่สามนั้นจักได้ปราบลานนาและขอมดำทั้งมวล...” (กรมศิลปากร 2516: 79) อย่างไรก็ตามเมื่อไปถึงแม่น้ำโขง พรหมกุมารมองเห็นงูใหญ่ล่อยล่องน้ำมาริมฝั่งแทนที่จะเห็นช้างอย่างในนิมิต ก็สะดุ้งตกใจ ฝ่ายงูตัวนั้นก็ล่องไป แล้วซาล่องมาอีกตัวหนึ่ง ก็ล่อยน้ำล่องไปเช่นกัน ในครั้งนั้นพรหมกุมารก็คิดถึงคำเทวดาในฝันว่าจะมีช้างเผือก 3 ตัวล่อยล่องน้ำมา จึงคิดว่างูที่ล่อยน้ำไปนั้นอาจเป็นช้างก็ได้ จึงรอให้งูตัวที่ 3 ลอยมาแล้วจึงจับไว้ งูนั้นก็บังเกิดเป็นช้างเผือกขึ้นทันที พระองค์ต้องเอาทองคำพันหนึ่งมาตีเป็นพาน แล้วไปแห่พานำหน้าก่อน จึงจะชักช้างขึ้นจากแม่น้ำได้ เหตุนี้แล้วช้างเผือกเชือกนั้นจึงได้ชื่อว่าช้างพานคำ ภายหลังเมื่อขุดคูเวียงแล้วให้ชื่อเวียงใหม่ว่า เวียงพาน (เวียงพานคำ) แต่นั้นมา

คำว่าพานหรือพานั้น หมายถึง ช้องทรงกลมพื้นหน้าเรียบเสมอกันไม่มีปุ่มกลาง ในประเพณีลาวเรียก พังฮาด ปัจจุบันบางแห่งเรียก กังสตาล

การที่ตำนานแต่งให้พระองค์สามารถจับช้างตัวที่ 3 ได้นั้น เพื่อให้พระองค์เป็นผู้สามารถปราบขอมดำได้สำเร็จตามที่ได้อ้างคำปรารภไว้ตั้งแต่พระชาติที่แล้ว แต่ไม่อาจชนะกษัตริย์ชมพูทวีป และทวิปทั้ง 4 ขึ้นปกครองโลกเป็นพระมหาจักรพรรดิได้ อันเป็นการเน้นย้ำภารกิจของพระองค์และช้างคู่บารมีเพื่อปราบขอมดำเท่านั้น โดยเมื่อชนะขอมดำแล้ว ช้างพานคำก็หนีออกจากเวียงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ กลับกลายเป็นงูเช่นเดิม เลื้อยหนีเข้าสู่ดอย (กรมศิลปากร 2516: 83) ดอยนั้นชาวเชียงแสนจึงเรียกดอยช้างงู จึงหมดสิ้นภารกิจของพระองค์กับช้างเผือกพานคำ ภายหลังจากที่พระเจ้าพรหมขับไล่ขอมดำออกจากเมืองเชียงแสนแล้ว จึงไปสร้างเมืองไชยปราการที่แม่น้ำกก พร้อมทั้งสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้บนยอดดอยสบฟาง เรียกในปัจจุบันว่าพระธาตุสบฟาง

เรื่องพรหมกุมารและช้างเผือกพานคำนี้ ถูกผลิตซ้ำในฐานะเรื่องเล่าของกษัตริย์วิบุรุษในตำนานของเมืองเชียงแสน การผลิตซ้ำพบทั้งในหนังสือเรียนหรือในลักษณะเรื่องเล่าประจำถิ่น ได้แก่ ตำนานดอยช้างงู เป็นต้น แต่มีการให้รายละเอียดเพิ่มเติมเพื่อแสดงความมหัศจรรย์ของเนื้อเรื่องออกไปอย่างพิสดาร ได้แก่ การอธิบายลักษณะและขนาดของงูที่เกินจริง ว่ามีลวดลายเป็นต่างดวง มีขนาดเท่าช้าง หรือเท่าต้นตาล เป็นต้น ทั้งยังมีการเสนอภาพความทารุณที่ขมด่ากระทำต่อชาวเมืองเชียงแสนอย่างรุนแรง เพื่อแสดงความชอบธรรมในการชิงเมืองกลับคืนมาของพระเจ้าพรหมกุมาร ด้วยการใช้คำว่าถูกข่มเหงถูกเหยียดหยาม ปีบคั้นทารุณจิตใจอย่างรุนแรงจากเจ้านายขอมต่างๆ นานา เป็นต้น หรือมีการระบุสถานที่ในตำนานลงไปยังชัดเจนตามความคิดเห็นของนักวิชาการปัจจุบัน เช่น ตำนานสิงหวัติเล่าเรื่องกษัตริย์นครไทยเทศที่ตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำสารพู คือแม่น้ำสาละวิน นครไทยเทศตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำคง คือเมืองมว หลวงของชาวไทใหญ่ เป็นต้น การสร้างประติมากรรมช้างงูก็นับเป็นการผลิตซ้ำของเรื่องราวในสิงหวัตกุมารในอีกลักษณะหนึ่งเช่นกัน โดยการผลิตซ้ำในลักษณะต่างๆ เป็นการตอกย้ำใจความสำคัญของเรื่องราวอันเกี่ยวข้องกับการประกาศอิสรภาพของพระเจ้าพรหมด้วยการทำสงครามแย่งชิงเมืองโยนกกลับคืนจากขอมดำได้เป็นผลสำเร็จ มากกว่าให้ความสำคัญกับช้างงูที่เป็นพาหนะ ซึ่งเป็นตัวนำไปสู่ชัยชนะที่ได้มา

อย่างไรก็ตาม สุจิตต์ วงษ์เทศ (2562: ออนไลน์) ให้ความเห็นในเรื่องพระเจ้าพรหมว่า เรื่องราวของพระองค์ ได้สะท้อนความสำคัญในการเป็นตัวแทนอำนาจของภาษาและวัฒนธรรมไต-ไท ที่มีบ้านเมืองต่อเนื่องกระจายบริเวณลุ่มน้ำกก-อิง-โขง (จังหวัดเชียงราย จังหวัดพะเยา) และมีเชื้อสายสืบต่อไปเป็นพระเจ้าอุทองและพระร่วง โดยร่วมสมัยขุนเจืองที่สืบเชื้อสายจากปู่เจ้าลาวจก ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร มีทายาทเป็นพระยามังราย (เมืองเชียงราย-เมืองเชียงใหม่) กับพระยาจำเมือง (เมืองพะเยา) อย่างไรก็ตาม ทั้งพระเจ้าพรหมกับพระเจ้าอุทองนั้นไม่มีตัวตนจริง เป็นกษัตริย์ในตำนานที่สะท้อนการตั้งถิ่นฐานของคนแต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่ แต่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทางเครือญาติ การค้า และการสงคราม ซึ่งในปัจจุบันมีการสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าพรหม หน้าว่าการอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ศ. 2546 และมีการสร้างรูปเคารพพระเจ้าพรหม ประดิษฐานในวิหารพระเจ้าพรหมมหาราช วัดพระธาตุสบฝาง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2547 เป็นต้น

งูตามตำนานสิงหวัติข้างต้นเป็นงูใหญ่ ซึ่งเข้าใจว่าอาจเป็นนาคจำแลงมาก็ได้ เพราะ

เนื้อหาส่วนหนึ่งของตำนานสิงหนวัติมักกล่าวถึงและให้ความสำคัญกับนาคเนืองๆ เช่นเมื่อครั้ง ที่สิงหนวัติกุมารได้สร้างเมืองโยนกนครก็ได้รับการช่วยเหลือจากนาค และการที่เมืองโยนกนคร ถล่มเป็นหนองน้ำก็เพราะการทำลายของนาคเช่นกัน ความเชื่อเกี่ยวกับนาคสร้างและทำลาย เมืองนี้ยังปรากฏในเรื่องเล่าของกลุ่มชนที่อยู่ริมแม่น้ำโขงอื่นๆ ด้วยเช่นกัน ทำให้ผู้อ่านสามารถ เข้าใจได้ว่าวุ่นใหญ่ นั่นคือนาคได้

ด้วยเหตุนี้สัญลักษณ์และการให้ความหมายของช้างเผือกพานคำในตำนานสิงหนวัติ จึงหมายถึงช้างเผือกคู่บารมีพรหมกุมาร มีหน้าที่เฉพาะสำหรับการทำสงครามกอบกู้เอกราชจากขอมดำ เป็นช้างเผือกที่สามารถจำแลงกายเป็นงู (นาค) ได้ หรืออาจเป็นงู (นาค) ที่สามารถจำแลงกายเป็นช้างเผือกได้ อาศัยอยู่ในดอยช้างงู เขตเมืองเชียงแสน ที่คนปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นดอยสะโง

ช้างและงูตามคติดั้งเดิม

ในตำนานล้านนาโบราณไม่ปรากฏการประสมกันระหว่างช้างกับงู แต่สัตว์ทั้งสองชนิดก็มีความเกี่ยวข้องกันมาแต่โบราณ คำถามสำคัญในตอนนี้คือ ทำไมผู้แต่งล้านนาจึงให้สัตว์ทั้งสองที่มีโครงสร้างทางกายภาพแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง สามารถกลายร่างสลับกันได้ และเหตุใดจึงไม่ใช่สัญลักษณ์ของสัตว์อื่นคู่กับช้างหรืองู เช่น กวางที่สามารถกลายร่างเป็นช้างได้ หรือนกที่สามารถกลายร่างเป็นช้างได้ เป็นต้น

เมื่อสืบค้นในระบบความเชื่อโบราณของอินเดียทั้งในศาสนาพราหมณ์กับพุทธศาสนา พบว่าสัตว์ทั้งสองประเภทนี้ มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำหรือฝนเช่นเดียวกัน และมีนัยที่สื่อไปถึงความอุดมสมบูรณ์เหมือนกัน มีรายละเอียดดังนี้

ช้าง มีความเกี่ยวข้องกับฝนมาแต่โบราณ พิจารณาเริ่มต้นจากคติความเชื่อซึ่ง สืบทอดกันมาว่า หากมีช้างลักษณะดีในเมืองใด เมืองนั้นจะมีฝนตกลงมาสม่ำเสมอ บ้านเมือง ก็จะอุดมสมบูรณ์ ทำนองว่ามีช้างดีจึงมีฝนตกจึงเกิดความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ในอดีตทั้งในวรรณกรรมพุทธศาสนา และในประวัติศาสตร์ไทยและพม่าก็มักมีความพยายามในการเสาะแสวงหาช้างเผือกตระกูลดีมาไว้ในบ้านเมืองของตน เพื่อการประกันว่าบ้านเมืองจะมีความอุดมสมบูรณ์ ยังมีช้างเผือกมายังรับประกับได้ว่าจะไม่เกิดภัยแล้งกับบ้านเมือง ความเชื่อช้างต้นถูกใช้เป็นพื้นฐานความคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีล้านนาโบราณที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ประเพณีหนึ่ง คือ ประเพณีการการแห่ช้างเผือกเพื่อขอฝนของชาวจังหวัดลำปาง

ความเชื่อที่ว่าช้างเกี่ยวข้องกับฝนนี้ น่าจะมาจากความเชื่อเรื่องช้างสวรรค์ในศาสนาพราหมณ์มาก่อน โดยช้างสวรรค์มีลักษณะเป็นช้างมีปีก มีสภาวะเป็นดังเช่นเมฆฝนลอยไปรอบโลก เมื่อช้างสวรรค์ได้รับการอ้อนวอนจากช้างบนโลกมนุษย์ จะให้ฝนตกลงมาในปริมาณมากพอต่อการเพาะปลูก และการที่ช้างบนโลกมนุษย์จะขึ้นไปอ้อนวอนช้างสวรรค์สามารถเกิดขึ้นได้จากการที่ช้างเหล่านั้นได้รับความเคารพจากมนุษย์

สำหรับช้างสวรรค์ในพระพุทธศาสนานี้ หมายถึงช้างเอราวัณ หรือโอราวตะของพระอินทร์ เป็นราชาของช้างทั้งหลาย ทั้งนี้ความสัมพันธ์ของช้างสวรรค์กับน้ำสามารถพิจารณาได้จากชื่อเฉพาะของช้าง ดังเช่น ชื่อโอราวตะที่เป็นภาษาสันสกฤต มีความหมายถึงเมฆ ฟ้าแลบ และรุ่งกินน้ำ และชื่ออัครมาตังคะอันเป็นชื่อหนึ่งของช้างโอราวตะ ก็แปลได้ว่าช้างผู้เป็นก้อนเมฆ (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี 2566: 161-169)

มนทัศน์เช่นนี้ทำให้เกิดความเชื่อที่ว่าเมฆ คือ ช้างที่ลอยอยู่บนฟ้า และเป็นเมฆฝนที่เมื่อรวมตัวกันก็จะทำให้เกิดฝนตกในโลกได้ นำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ และก่อนที่ฝนตก การเกิดปรากฏการณ์ฟ้าแลบฟ้าร้องนั้น ก็เกิดจากวัชระหรือสายฟ้าอันเป็นอาวุธของพระอินทร์นั่นเอง ดังนั้นช้างโอราวตะกับพระอินทร์จึงสัมพันธ์กับการเกิดฝน โดยช้างโอราวตะคือเมฆฝน และพระอินทร์ผู้ประทับบนช้างโอราวตะ คือเทพแห่งฝน มีอาวุธคือวัชระที่เมื่อวัดแกว่งจะทำให้เกิดฟ้าแลบฟ้าร้องขึ้น

ทั้งนี้ลักษณะของช้างโอราวตะตามคัมภีร์พราหมณ์สอดคล้องกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือเป็นช้างเผือก รูปร่างใหญ่ มีกำลังอำนาจมาก บ้างว่ามี 4 งา 3 วง ได้รับการยกย่องเป็นเจ้าแห่งช้างทั้งหลาย ทำหน้าที่เป็นช้างศึกของพระอินทร์ ที่สำคัญเป็นผู้ดุน้ำจากใต้โลกส่งไปให้พระอินทร์บนสวรรค์ เพื่อให้พระองค์โปรยปรายน้ำลงมายังโลกมนุษย์ ทั้งยังทำหน้าที่รักษาโลกอยู่ทางทิศตะวันออกคู่กับพระอินทร์อีกด้วย (อุดม รุ่งเรืองศรี 2523: 7-8)

สำหรับบุนหรือนาค เป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับช้างโดยตรง ในคัมภีร์พราหมณ์ยกย่องช้างโอราวตะให้เป็นเจ้าปกครองนาคทั้งหลาย ดังคำกล่าวที่ว่า อันเหล่านาคซึ่งมีโอราวตเป็นเจ้าปกครอง ในระหว่างการสู้รบนาคเหล่านี้เปรียบเสมือนเมฆฝนที่ถูกพัดกระหน่ำโดยลมพายุที่มาพร้อมกับสายฟ้า นาคเหล่านี้ก็สว่างจ้าอยู่บนฟ้าเหมือนดวงอาทิตย์ นาคเหล่านี้คือเชื้อสายโอราวต ทั้งความสัมพันธ์นี้ยังเห็นได้ชัดจากคำแปลของคำว่านาคในภาษาบาลี ที่ระบุว่า นาคหมายถึงช้างตัวประเสริฐ (บุญสืบ อินสาร 2555: 406) เมื่อพิจารณาตามคติดั้งเดิมของอินเดียจะพบว่าทั้งช้างและนาคต่างก็สัมพันธ์กับปรากฏการณ์การเกิดฝนตกโดยตรง เพราะช้างคือเมฆ ส่วนนาค

คือรัง ทั้งคู่เป็นแหล่งกำเนิดฝนและน้ำค้างที่หล่อเลี้ยงชีวิต โดยนาคหรือสายรุ้งเป็นเส้นทางที่เวียนขึ้นไปสู่สุริยวาร อันเป็นความหมายของสัญลักษณ์รูปงูพันรอบแกนจักรวาลที่ปรากฏในปัจจุบัน

ในคัมภีร์ฤคเวทนั้น มีการใช้คำว่า อหิ แทนคำว่างู (ราชบัณฑิตยสถาน 2556: 1383) ปรากฏในเรื่องอสูรวฤตราหรืออหิวฤตรา ที่อธิบายลักษณะอสูรตนนี้ว่าเป็นศัตรูสำคัญที่สุดของเทพเจ้า มีฟาผ่า กลุ่มหมอก และลูกเห็บหรือฝนที่มีลูกเห็บเป็นอาวุธ อสูรตนนี้ถูกกำราบโดยพระอินทร์ ซึ่งมีผลทำให้พระอินทร์ได้ฝนและแสงสว่างมาสู่โลก ดังนั้นการที่พระอินทร์เป็นเทพแห่งสายฟ้าและสายฝนจึงได้นามว่าวฤตราหารตามชื่ออสูร ทั้งนี้มารดาของวฤตราสูต คือทานุ หมายถึงสายน้ำ หรือน้ำในสวรรค์ ส่วนในคัมภีร์ยชุรเวท ได้สรรเสริญในฐานะของวิญญานแห่งพื้นดิน วิญญานแห่งท้องฟ้าและสวรรค์ วิญญานแห่งต้นไม้ วิญญานแห่งแสงสว่างของสรวงสวรรค์และรัศมีของดวงอาทิตย์ วิญญานแห่งน้ำ และในฐานะของลูกศรแห่งผู้วิเศษ (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี 2566: 161-169)

ด้วยเหตุนี้ นาคตามคติพราหมณ์แต่โบราณจึงเป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำ สะท้อนออกมาในส่วนที่อยู่อาศัย เช่น นาคมักอาศัยอยู่ตามแม่น้ำทะเลสาบ และทะเลต่างๆ รวมถึงสะท้อนออกมาในส่วนของอิทธิฤทธิ์ประจำตน ที่สามารถบันดาลให้ฝนตกหรือไม่ตกได้ สามารถแปลงกายเป็นเมฆฝน ซึ่งเป็นที่มาของแม่น้ำต่างๆ ตลอดจนถึงเป็นผู้รักษาพลังแห่งชีวิตซึ่งอยู่ในมหาสมุทรทั้งปวง โดยเทพเจ้าแห่งน้ำทั้งปวง เช่น วรุณและสาครต่างก็เป็นจอมนาคา ส่วนในพระพุทธศาสนา ความเป็นนาคเกี่ยวข้องกับน้ำเสมอ ทั้งในฐานะเป็นที่อยู่อาศัย ได้แก่ นาคในฆตาสนชาดกอาศัยอยู่ในสระน้ำ นาคในมณิกัณฐชาดกอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคา ทั้งนาคในพระพุทธศาสนายังเกี่ยวข้องกับวิญญานของต้นไม้ และพื้นดิน ซึ่งเป็นเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ทั้งสิ้น ได้แก่ นาคในมหาวิฆขาชาดกอาศัยอยู่ในต้นไม้ใหญ่ นาคในชรูปานชาดกอาศัยอยู่ในพื้นดินใต้และเป็นผู้รักษาขุมทรัพย์หรือเป็นสัญลักษณ์ของโลกบาดาลบ่อน้ำเก่า แม่นาคมุจลินท์ที่ขึ้นมาปกป้องพระพุทธเจ้าก็อาศัยอยู่ในสระน้ำ ใกล้ต้นมุจลินท์ ส่วนในลลิตวิสตระที่ระบุเรื่องนาคที่เกี่ยวข้องกับน้ำและสายฝน ปรากฏในอภินิชกรรมปริวรรต ดังว่า “ในทีนั้น พระยานาคชื่อวรุณ พระยานาคชื่อมนัสวี พระยานาคชื่อสาคระ พระยานาคชื่ออนนต์ปตะ และพระยานาคคู่ คือ นันทะ อุปันนทะ พูดอย่างนี้ว่า แม่พวกข้าพเจ้าทั้งหลายก็นิรมิตเมฆฝนที่ตกต้องตามฤดูกาลแล้ว จะไปรยผงจันทน์อรุณสารเพื่อกระทำบูชาพระโพธิสัตว์” (แสง มนวิฑูร, 2512: 707)

ด้วยเหตุนี้ สัญลักษณ์ข้างกบฏตามคติทางศาสนาดั้งเดิมทั้งในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา จึงมีความเกี่ยวข้องกันในเรื่องของน้ำ การให้น้ำ ที่สื่อไปยังความอุดมสมบูรณ์

ของแผ่นดิน บ้านเมือง และชีวิตมนุษย์เช่นเดียวกัน

นอกจากช่างที่ประสมกับงูตามการสร้างสรรค์ของศิลปินในปัจจุบันแล้ว การนำสัตว์ที่สื่อแนวคิดเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกันนำมาประสมกันก็พบมาก่อนแล้วในอดีต เช่น มกร อันเป็นสัตว์ประสมระหว่างช่างกับปลามาก่อนเช่นที่ปรากฏในอินเดีย เมื่อประสมกันแล้วมกรก็ยังเป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์อยู่นั่นเอง โดยตามคติพราหมณ์ มกรคือโอษฐ์ของเทพเจ้าแห่งห้วงน้ำ คือ พระวรุณ และของคงคาเทวี เป็นพาหนะและญาณของความรู้ของยักษ์ และศาสนาฮินดูแนวตันตระ มกรนั้นสถิตอยู่ในจักรช่องท้องซึ่งสัมพันธ์กับธาตุน้ำ ภายหลังแม้รูปร่างของมังกรจีนจะไม่มีส่วนของงูช่างประสมแล้ว แต่อิทธิพลความเชื่อเรื่องน้ำที่เป็นคุณสมบัติเฉพาะของช่างก็ยังปรากฏอยู่ในมังกรจีน ส่วนมกรล้านนาในปัจจุบันพัฒนาขึ้นมาจากมังกรจีน เป็นสัตว์มีขามีเล็บมีเขามียกเรียกว่างู ก็ไม่ปรากฏความเป็นช่างประสมอยู่แล้ว แต่กลับมีความเป็นนาคหรืองูประสมเข้าแทน และก็ยังเกี่ยวข้องกับฟ้าฝนอยู่เช่นเดิม อย่างนิทานเมืองน่านเรื่องหนึ่งที่เล่าเกี่ยวกับลวงไว้ว่า ลวงคือขอนไม้ต้นเพการองรับน้ำฝนจากชายคา ครั้นเมื่อถึงเวลา ท่อนไม้ก็กลายเป็นลงเหวขึ้นบนอากาศ มุ่งตรงไปยังเขาสัตตบริภัณฑ์เพื่อไปกินหน่อเงินหน่อคำ จวบจนใกล้สว่างจึงกลับมาเป็นขอนไม้ดังเดิม การเหวไปในอากาศของลงเหวจึงทำให้เกิดฟ้าแลบแปลบปลาบในหมูก่อนเมฆ (เมฆผ้า) มองเห็นในระยะไกลๆ แต่ไม่ได้ยินเสียง เรียกปรากฏการณ์นี้ลวงเล่นผ้า เป็นสัญญาณว่าฝนกำลังจะตกลงมา (อุดม รุ่งเรืองศรี 2546: 66)

ด้วยเหตุนี้สัญลักษณ์และการให้ความหมายของช่างตามคติโบราณ มีนัยหมายถึงช่างสวรรค์ ในพระพุทธศาสนาคือช่างเฝ้าเรือนของพระอินทร์ ส่วนงู หมายถึง วิญญาณแห่งน้ำ หากช่างเปรียบประดุจเมฆที่ลอยอยู่บนฟ้า งูคือรู้ง ทั้งช่างและงูต่างก็เป็นแหล่งกำเนิดฝนและน้ำค้างที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์เช่นเดียวกัน

เมื่อนำข้อมูลของสัญลักษณ์และการให้ความหมายของช่าง งู ตามคติโบราณ ช่างที่กลายร่างเป็นงูได้ในตำนานสิงหนวัติ หรือช่างงูตามการสร้างสรรค์ศิลปินในปัจจุบัน มาเรียบเรียงใหม่จะได้ดังนี้

สัญลักษณ์ช่าง ตามคติดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา มีนัยหมายถึงน้ำ ฝน ความอุดมสมบูรณ์

สัญลักษณ์งู ตามคติดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา มีนัยหมายถึงน้ำ ฝน ความอุดมสมบูรณ์

สัญลักษณ์ที่กลายร่างเป็นช้างตามตำนานสิงหนวัติ หมายถึงช้างเผือกคู่บารมีพรหมกุมาร เป็นสัตว์พาหนะทรงอำนาจ สำหรับการทำสงครามกับขอมดำเพื่อการประกาศอิสรภาพของพรหมกุมาร เมืองโยนกนคร

สัญลักษณ์ช้างงูจากการสร้างสรรค์ของศิลปินในปัจจุบัน ใช้เป็นแลนด์มาร์คของเมืองเชียงใหม่ และวงเวียนدينรถ สะท้อนให้เห็นการพัฒนาถนนของเมืองเชียงใหม่ในช่วง พ.ศ. 2550-2560 เพื่อนำไปสู่การพัฒนาด้านการขนส่งสินค้าระหว่างเชียงใหม่ เชียงราย และจีน โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง

การเพิ่มคุณค่าประติมากรรมช้างงู

หากพิจารณาประติมากรรมช้างงูในฐานะตราสินค้าของเมืองเชียงใหม่ พบว่าเป็นสินค้าที่โดดเด่นในเรื่องรูปลักษณ์ประติมากรรมสัตว์ผสมช้างกับงู มีขนาดใหญ่ และทาสีขาวทั้งชิ้น ซึ่งสามารถดึงดูดความสนใจของผู้คนทั่วไปหรือนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี โดยมีการสร้างการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ที่เกี่ยวข้องกับช้างงูผ่านป้ายแสดงประวัติ โดยเมื่อผู้คนในสังคมนึกถึงเมืองเชียงใหม่ ส่วนหนึ่งจะนึกถึงประติมากรรมช้างงูได้ อย่างไรก็ตาม การสร้างการเชื่อมโยงดังกล่าว ยังสามารถอธิบายผ่านสัญลักษณ์และการให้ความหมายของช้างงูจากคติความเชื่อดั้งเดิมที่พบว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำและความอุดมสมบูรณ์อย่างชัดเจน หรือจะเชื่อมโยงผ่านตำนานสิงหนวัติที่ให้ความหมายของช้างซึ่งสามารถกลายร่างเป็นงูไว้ในลักษณะการเป็นช้างเผือกคู่บารมีของพระเจ้าพรหมกุมาร เป็นสัตว์พาหนะที่มีพลัง มีอำนาจ ใช้ในการทำสงครามต่อสู้กับศัตรูที่รุกรานเมืองเชียงใหม่ได้

หากนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาอธิบายประติมากรรมช้างงูในรูปแบบใหม่จะได้ ดังนี้

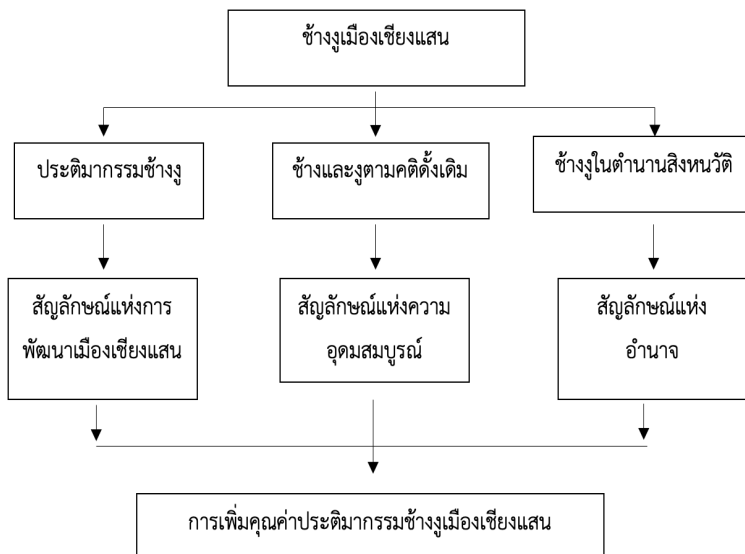
1) ประติมากรรมช้างงูถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของเมืองเชียงใหม่ ตามคติความเชื่อเรื่องช้างกับงูในคติโบราณ ในทำนองมีช้างงู แผ่นดินเมืองเชียงใหม่มีความอุดมสมบูรณ์

2) ประติมากรรมช้างงูถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะแห่งการต่อสู้กับศัตรูผู้รุกราน ที่เดิมหมายถึงขอมดำตามตำนานสิงหนวัติ แต่ปัจจุบันอาจใช้หมายถึงการต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ความยากจน และความแห้งแล้งได้ ในทำนองมีช้างงู เมืองเชียงใหม่จะไม่พ่ายแพ้ใคร

3) ประติมากรรมช้างงูถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจที่ปกป้องเมืองเชียงแสน เฉกเช่นเดียวกับช้างพานคำในตำนานสิงหวัติที่เป็นพาหนะอันทรงอำนาจของพระเจ้าพรหม ในทำนองมีช้างงู เมืองเชียงแสนจะปลอดภัย

ทั้งนี้การสร้างคุณค่าประติมากรรมช้างงูผ่านการให้ความหมายใหม่จากคติความเชื่อดั้งเดิมช้างต้น สามารถกระทำได้ผ่านการโฆษณาประชาสัมพันธ์ หรือจัดเทศกาลช้างกับงู เป็นต้น นอกจากจะสร้างความน่าสนใจใหม่ให้กับชิ้นงานประติมากรรมแล้ว ยังจะช่วยสร้างความตื่นตัวในความพยายามที่จะเข้าถึงองค์ความรู้โบราณของเมืองเชียงแสน ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในลักษณะการอธิบายงานพุทธศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในปัจจุบัน เพื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของเมืองเชียงแสนได้ และทั้งยังทำให้เกิดทัศนคติในแง่บวกและสร้างความนึกคิดแก่ผู้คนในสังคมได้

องค์ความรู้จากการศึกษา

ภาพที่ 2 องค์ความรู้จากการศึกษา “ประติมากรรมช้างงูเมืองเชียงแสน: การวิเคราะห์และเพิ่มคุณค่า”

เรื่องราวของช้างงูเมืองเชียงแสนสะท้อนออกมาในรูปแบบของประติมากรรมช้างงูที่ปัจจุบันถูกใช้เป็นสัญลักษณ์การพัฒนาเมืองเชียงแสน ซึ่งเดิมเรื่องนี้ปรากฏในตำนานสิงหนวัติที่สะท้อนเรื่องราวของอำนาจของผู้ปกครองเมืองเชียงแสน ว่าหากได้ครอบครองช้างงูนี้แล้วย่อมสามารถบงกชอิสรภาพให้กับเมืองเชียงแสนได้ โดยความสัมพันธ์ระหว่างช้างงูกับงูตามคติความเชื่อดั้งเดิม กลับใช้ในการหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการให้ความหมายของทั้ง ๓ ยังขาดการบูรณาการเข้าด้วยกัน เหตุนี้หากจะเพิ่มคุณค่าประติมากรรมช้างงูเมืองเชียงแสนก็ควรนำความหมายทั้งสามมาบูรณาการเข้าด้วยกันได้

สรุป

ประติมากรรมช้างงูกลางสี่แยกบายพาสก่อนเข้าสู่เมืองเชียงแสน โดดเด่นด้วยรูปลักษณ์ของสัตว์ประสมระหว่างช้างกับงูขนาดใหญ่ มีจุดประสงค์การสร้างเพื่อใช้เป็นแลนด์มาร์คของเมืองเชียงแสน และใช้เป็นวงเวียนดินรุดเด่นชัดในเรื่องการเป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาเมืองเชียงแสนในช่วง พ.ศ. 2550-2560 ตามนโยบายการพัฒนากระบวนโลจิสติกส์ระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยมีท่าเรือเชียงแสนแห่งที่ 2 เป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญ อย่างไรก็ตาม สัญลักษณ์และการให้ความหมายของช้างงูที่แสดงผ่านคติความเชื่อดั้งเดิมตามความเชื่อศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนานั้น เกี่ยวข้องกับน้ำ ฝน มีนัยหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ และสัญลักษณ์และการให้ความหมายช้างที่สามารถกายร่างเป็นงูในตำนานสิงหนวัติ มีนัยหมายถึงการเป็นช้างเผือกคู่บารมีของพระเจ้าพรหมกุมาร เป็นสัตว์พาหนะที่มีพลัง มีอำนาจ ซึ่งการสื่อสัญลักษณ์ตามความหมายทั้งสองนี้ไม่ปรากฏในประติมากรรมช้างงูในปัจจุบัน จึงได้เสนอแนวทางในการเพิ่มคุณค่าด้วยการสร้างหรืออธิบายประติมากรรมช้างงูในลักษณะของการเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะแห่งการต่อสู้กับศัตรู ที่เดิมหมายถึงขอมดำแต่ปัจจุบันอาจใช้หมายถึงภัยธรรมชาติ ความยากจน และความแห้งแล้งได้ เป็นการเพิ่มคุณค่าผ่านการส่งเสริมให้มีการรับรู้ถึงสัญลักษณ์ช้างงูในความหมายดั้งเดิม ส่งเสริมให้การตีความหมายประติมากรรมช้างงูมีความหลากหลาย มีการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ มากขึ้น และสามารถสร้างความเข้าใจต่อเมืองเชียงแสนได้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์เกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ในเชิงคติความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองและทางพระพุทธศาสนาก่อนที่จะนำมาสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมใดๆ มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะการสร้างสรรค์ผลงานจากรากฐานทางความคิด หรือรากฐานทางวัฒนธรรมของตน จะส่งผลให้ผลงานสร้างสรรค์มีความลึกซึ้งทางเนื้อหา และมีคุณค่าที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2516). **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61**. กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). **การวิเคราะห์สื่อ: แนวคิดและเทคนิค**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญสืบ อินสาร. (2555). **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: วัดพระรามเก้า.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2556). **เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2566). **พุทธศิลป์ล้านนา: รูปแบบ แนวคิด และการวิเคราะห์**. เชียงใหม่: เชียงใหม่สแกนเนอร์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (11 - 17 มกราคม 2562). “พระเจ้าพรหม, พระเจ้าอุทอง ตำนานวีรบุรุษพูดภาษาไทย” มติชนสุดสัปดาห์ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา https://www.matichon-weekly.com/column/article_163224#google_vignette. [1 พฤษภาคม 2567].
- แสง มนวิthur. (2512). **ลลิตวิสูตร**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2523). **เทพบุตรเอราวัณ**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546). **วรรณกรรมล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.